

Қазақ ашаршылығы (Кіріспе орнына)

Отызыншы жылдарғы ашаршылыққа дейінгі қазақтың саны қанша болған? Әлі күнге дейін бұл сұраққа ресми және басқа деректер нақты жауап бере алмай келеді. Сол кездері жүргізілген ресми санақтар бойынша қазақтың саны жайлы шын деректерді большевиктер бұрмалап, көпе-кернеу азайтқаны жайлы енді ғана біліп жатырмыз.

Сондықтан да болар, 1917 жылы үкімет басына келген большевиктердің миллиондаған қазақтарды әуелі аштықпен, сосын зорлықпен, күшпен жерін тартып алу, ату мен асу жолдарымен қырғаны жайлы деректер әлі күнге дейін дұрыс жариялылық таппай келеді. Жиырмамыншы жылдары басталған репрессиялық жазалауларға тиісті баға берілмей отыр. Жұт кезінде қырылған төрт түлік малға ғана бастары ауырған большевиктер қазақтың трагедиясына мән бермеді. Әлі күнге дейін, тіпті қазақ тарихшыларының өздері ашаршылық жылдары қырылғандардың саны бар болғаны екі миллион болды дегенді алға тартумен келеді. Кейбіреулер ұлтымыздың жартысы аштан қырылды деп те айтып жүр. Бірақ, бұл «жарты» қанша санның жартысы? Бұл сұраққа нақты жауап алу үшін сол кездегі қазақтың нақты санына жүгіну керек. Сол кезде жүргізілген сталиндік ресми статистикаға сенудің еш қажеті жоқ. Ол статистикаға сенсек, отызыншы жылдардың басында қазақтардың саны 2,5-3 миллионнан аспайды. Әрине, бұл бетсіз өтірікті айтушылар, өздерінің сұмдық қылмыстарын жасырмақ болған коммунистік басшылар. КСРО-ң мемлекеттік мұрағатында мынадай құпия дерек бар. «Из всех тюркских или турецких народов России.. самым многочисленным являются казахи.. На территории в два миллиона триста тысяч кв. верст живет без малого 10 миллионов казахов». (Архив Октябрьской революции, фонд № 1318, опись № 1, Ед. Хр. № 56). Мәскеулік тарихшы В. Кушкин өзінің «Советизация казахского аула» деген монографиясында Қазақстанның тек қана солтүстік облыстарының өзінде (халқы тығыз орналасқан оңтүстігін есептемегенде) қазақтардың саны 9 миллионнан асады деп жазған.

Жай ғана қарапайым есептеулермен алғанның өзінде қазақтардың саны отызыншы жылдардың басында кемінде 16 миллион болған. Ашаршылықтан кейін бұл сан 3 млн 200 мыңға түскен. Қалған 13 миллионы қайда? Олардың көздері жойылған немесе шет аймақтарға ауып кеткен.

Мәскеуге барған бетте Ленин кітапханасынан 1926 жылғы санақтың қорытындылары жарияланған кітапты тауып оқығанмын.

«Казахи самая крупная тюркоязычная национальность Советского Союза - 6 млн 200 тыс ЧЕЛОВЕК» деген тұсын көшіріп те алғанмын. Ал 1939 жылы сол 6 миллионнан астам қазақтан 2 миллион адам ғана қалған. Мұндай қорлыққа тек қой мінез халық ғана шыдай алады. Ал біз жылқы мінез халық емес пе едік!? Олжас СҮЛЕЙМЕНОВ.

1924 жылы сол кездегі Қазақ КССР-ң басшылығының органы «Еңбекші қазақ» газетінде Әлихан Бөкейхан былай деген еді: «1914 жылы Ресей халқының жалпы саны 161 млн 700 мың еді. Осы кезде қазақтар қанша еді? 1896 жылы, сосын 1907 жылы, одан он жыл өткен соң Көкшетау уезінің халқына екі рет санақ жүргізілді. Егер осы көрсеткіштерді салыстыратын болсақ, қазақтардың өсу қарқыны әлемдік деңгейден жоғары. Егер әрбір 200 қазаққа орта есеппен 3 адам қосылып тұрады десек, онда 1914 жылы қазақтардың саны 6 млн (!) 470 мыңға жеткен». Осы көрсеткіштерді 1926 және 1929 жылдарғы халық санағының ресми нәтижелерімен, ресейлік ғалымдардың, атап айтқанда Алексеенконың есептеулерімен жәй ғана салыстыра отырып таң қаласың. 1914 жылдан бері өткен 12 жыл ішінде, яғни 1926 жылы КСРО-а қазақтардың саны көбеюдің орнына, азайып кеткен. Тіпті 4 миллионнан аз – 3 968 289 адам. Өсу қарқынын негізге алатын болсақ, қазақтардың табиғи өсу қарқыны бойынша бұл көрсеткіш 7 миллионнан асуға тиіс. 1916 жылғы халық көтерілісін аяусыз жаныштау кезіндегі адам қырғынын, 1917-1919 жылғы азамат соғысының салдары мен қазақтардың шет елдерге ауып көшуін, 1921-1922 жылдарғы ашаршылық нәубетін есептегеннің өзінде қазақтардың саны 6-6,5 миллионнан кем болмауы тиіс. Сонда қалған 2-2,5 миллион халық қайда кеткен?

Алексеенко бұл сұрақтың жауабын іздеуге онша басын қатырмайды. Оны айтасыз, күмәнға толы 1926 жылғы халық санағының нәтижесін өзгертіп, қазақтардың санын 3 968 289-н 3 718 000 дейін азайтқан. Өзін 1926-1939 жылдарғы жүргізілген халық санағының қас маманы ретінде санайтын Алексеенко қазақтардың өсуін әдейі азайтып, өсу коэффициентіне ең төменгі – 1,5 деген цифрды қойған. **«1930 жылғы дағдарыс болар алдында қазақтардың саны, менің есептерім бойынша 3 млн 886 мың (жыл басында) болуы тиіс. Мен оны былай дәлелдеймін: Қазақтардың саны 1926 жылғы санақ бойынша (барлық түзетулермен қоса) 3 млн 718 мың. Үш жылғы табиғи өсімді есепке алғанда (1927-1929 ж.ж. 4,5 пайыз) олардың саны 3 млн 886 мың болуы тиіс».**

Онымен салыстырғанда Әлихан Бөкейханның жоғарыда келтірілген есептеулері әлдеқайда әділетті және шындыққа жуысады. Сол кезде Мәскеуде мәжбүрлі жер аударылуда жүрген қазақтың көсемі Қазақстан коммунистерінің жетекшілерінің санақ деректерін әдейі өзгерткен

жымысқыларын әшкерелеу мақсатында мақала жазған болатын. Оның есептеулері бойынша қазақтардың табиғи өсімі 10 жыл ішінде, бірінші әлем соғысы басталған жылдан бері 979 мың болуы керек. Сонымен бірге бұл аралық кезеңде, жергілікті ұлттың өсіміне теріс әсер еткен факторлардың да болғанын айта кету керек. Олар – 1917 жылы Түркістанда болған холераның індеті, 1921-1922 жылдарғы Қазақстандағы аштықты Бөкейханов өз мақаласында атап өткен. Бұл жерде Қазақстанның 1924 жылға дейін екі бөлікке – Қазақ АССР-і және Түркістан АССР-і болып бөлінгенін айта кеткен жөн. Сол кездерде болған індеттер, шаруаның күйзелуі, соғыс пен аштық осы 10 жылдың ішінде әрбір 20 үйдің немесе 100 адамның 15-ң басын жұтты. «Мейлі қазақтар отбасы мүшелерінің санын жасырған күннің өзінде, мейлі статистика «кателессін», бәрібір Түркістан мен Қазақстанның қазақтары (Бұқара мен Хиуаның қазақтарын есептемегенде) бүгінгі таңда 6 миллион 470 мыңнан кем болмауы тиіс» деп мәлімдеді Бөкейханов 1924 жылы. Автор бұл жерде қазақ жерінің 1925 жылға дейінгі шекарасында тұрып жатқан қазақтарды айтып отыр. Олар сол кездің өзінде Бұқара мен Хиуада тұратын қандастарымен қосып есептегенде 7 миллион толық болар еді. Сонда қазақтардың саны 1932 жылдың басында (ашаршылық басталғанға дейін) қанша болғанын білсек, аштан қырылғандардың санын да анықтаған болар едік.

Әлихан Бөкейханның есептеулерін негізге алсақ, қазақ 1914 жылы 6 млн 470 мың болған болса, 10 жылдың ішіндегі табиғи өсімі 1924 жылы 979 мың болған жағдайда, 8 жылдың ішінде, яғни 1924-1932 жылдары оның табиғи өсімі 783 мың болуы керек. Осыдан шығатын тұжырым - 1932 жылы ашаршылық басталғанға дейінгі қазақтардың саны, тек өз республикамыздың көлемінде кемінде 7 млн 250 мың санын құрайды.

Тағы бір айта кететін жағы, Қазақстанда ашаршылық басталғанға дейін үш жыл бұрын, 1929 жылдың көктемі мен жазында қазақтың бетке ұстар көрнекті қайраткерлері, ұлттық интеллигенцияның көсемдері Ахмет Байтұрсынұлы бастаған 45-н астам «Алаш Орда» партиясы мен үкіметінің мүшелері тұтқындалды, бір бөлігі жалған айыптау жолымен атылды. Қалғандары ұзақ мерзімді түрмеге, ГУЛАГ мекемелеріне қамалып басқа жерлерге жер аударылды. Байтұрсынұлы әуелі ату жазасына кесіліп, сосын Астрахань облысына жер аударылса, кеңестік Қазақстанның бұрынғы басшылары Смағұл Сәдуақасұлы, Нығмет Нұрмақұлы, Сұлтанбек Қожанұлы және басқалар әртүрлі желеумен Мәскеуге шақырылды. Әлихан Бөкейхан Мәскеуде ОГПУ-ң «қалпағының» астында 1922 жылдың желтоқсанынан аттап басқан ізіне дейін бақылауда жүрді. Бұдан шығатын қорытынды мынадай. 1932-1933 жылғы Қазақстандағы аштық алдын ала жоспарланған

болатын, бұл аштықты қазақ көсемдерінің орнында қалғандар жүзеге асырды.

1932-1933 жылдарғы ашаршылықтың құрбандарының шамамен болса да саны біздерді мынадай тұжырымға әкеледі. 1937 жылғы «респрессиялық жазалау» халық санағы бойынша ашаршылықтан кейінгі 4 жыл өткен соң 2 млн 181 мың 520 деген цифрды беріп отыр. Осы бір ашаршылықтан аман қалған қазақтардың санын 1932 жылдың басындағы қазақтардың санынан алып тастасақ, шет елдерге көшіп кеткен 1 млн қазақтардың санын есептемегеннің өзінде аштықтан қырылғандардың саны – 4 млн 68 мың 480 адам деген цифрды береді.

Бұған қосарымыз, жалпы саны 7 млн болған, Ресей империясының және КСРО-ң сан жағынан бесінші орын алатын халқы ретінде, 1932 жылға дейін Орталық Азиядағы ең саны көп ұлты ретінде болған қазақтардың саны 1933 жылы 5 млн 68 мың халқынан айрылып 2 миллионға түсті. Олардың 4 миллионы немесе 70 пайызы қолмен жойылды. 1937 жылы 2 млн 181 мың 520-а әрең жетті. Ежелден ата-баба жерінде өмір сүріп келген қазақтарды жоқ қылып жіберуге жақындатқан кеңес үкіметінің Қазақстанда жүргізген ұлттық саясатын геноцид дейміз бе, әлде этноцид дейміз бе, мағынасы бірдей. Украиндер сол кезде өз жерінде болған аштықты Голодомор деп атады, бұл термин қазір халықаралық сөзге айналып украин халқының басына түскен бұл Зұлматты айқын сипаттап беріп отыр. Қазақтар болса бұл зұлматты АШАРШЫЛЫҚ деп атайды. Бұл сөз голодомор деген сөзден де ауқымды, одан да қасіретті мағынада. Қазақтардың басына түскен бұл қасіретті одан артық сипаттап көрсететін, одан айқын түсіндіретін басқа сөзді табу мүмкін емес.

1926 және 1937 жылдары жүргізілген санақ бойынша КСРО тұратын ірі халық өкілдерінің санының пайыздық қатынасы төмендегідей екен. Украиндердің пайыздық қатынасы 84,7, қазақтардың қатынасы 72,1. Осы екі ұлттан басқалардың бәрінде өсім бар.

Представители самых многочисленных этносов на территории СССР по материалам переписей 1926, 1937 гг. (выдержка)			
Национальность	1926 г.	1937 г.	1937 в % к 1926
русские	77 791 124	93 933 065	120,7 %
украинцы	31 194 976	26 421 212	84,7 %
белорусы	4 738 923	4 874 061	102,9 %
узбеки	3 955 238	4 550 532	115 %
татары	3 029 995	3 793 413	125,2 %
казахи	3 968 289	2 862 458	72,1 %
евреи	2 672 499	2 715 106	101,6 %
азербайджанцы	1 706 605	2 134 648	125,1 %
грузины	1 821 184	2 097 069	115,1 %
армяне	1 568 197	1 968 721	125,5 %

Таким образом, среднее соотношение населения СССР между 1926 и 1937 годом (без учета украинцев и казахов) составило 119,4 %. Среди украинцев соотношение было 84,7 %, то есть к 1937 году украинцев было 70,9 % от ожидаемого количества.

Сұлтан Хан Ақкүлұлы, тарихшы